

BAKI DÖVLƏT UNIVERSİTETİ
İLAHİYYAT FAKÜLTƏSİNİN

**ELMİ
MƏCMUƏSİ**

№ 04 (04) SENTYABR (EYLÜL) 2005

İSLAM'IN İLK DÖNEMLERİNDE BAZI AZERBAYCAN'LI MUHADDİSLER

Dr. Goşgar Selimli¹

Giriş

Azerbaycan bölgesi, ilk İslâmî dönemlerden itibaren İslâm'la şereflenmiş bir coğrafyadır. Azerbaycan'la bu dinin ilişkisi başlangıçtan devam etmiş ve İslâm burada hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır. İslâm'ın bu topraklara girişi ile, bölgede büyük gelişim başlamış, İslam dini sağlam öğretileri ile yerel dinlerin yerini almayı başarmıştır. İslâm'ın gelişiyile zulmetten ışığa kavuşan bu bölge, özellikle İslâm alimlerinin üstün gayretleriyle bidayetten nihayete doğru bir terakki göstermiştir. Azerbaycan'a gelen İslâm tebliğcilerinin sünnete uygun hayat tarzları, şüphesiz yerli halk üzerinde küçümsenmeyecek bir tesir bırakmıştır.

İslamiyetin yayılması ile birlikte İslâmî eğitim ve öğretim de beraberinde gelişmiştir. Daha ilk dönemlerden bölge Müslümanları İslâmî ilimlere hizmet etmeğe başlamışlardır. Bu ülkede İslâm alemine sesini duyurabilen alimler yetişmiştir. Özellikle makalemizin kapsadığı dönemlerde, Azerbaycan arazisinden, muhaddisler başta olmak üzere, bir çok alim çıkmıştır. Bu dönemlerde yetişmiş muhaddisler ister şahsi meziyetleri ile, isterse yazdıkları eserleriyle bütün İslâm alemine mal olmuşlardır.

Ele aldığımız dönemin ilk başlarında Azerbaycan toprakları devamlı olarak Sâsânî-Bizans, Bizans-Hilâfet ve Hilâfet-Sâsânî çekişmelerine şahit olmaktadır. Sonraki dönemlerde de bu bölgede kurulan muhtelif devletler kendi aralarında hep savaş durumunda olmuşlardır. Bütün bunlara rağmen Azerbaycan bölgesinde asırlardır İslâmî ilimler, o cümleden de hadis ilmi sahasında pek çok değerli alimler yetişmiş, kayda değer bir çok çalışmalar yapılmıştır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bu araziler mütemâdiyen

¹ BDU İlahiyat Fakültesi Hadis Muallimi.

çeşitli devletlere harp meydanı olduğundan, bölgede sağlam bir şekilde Dârü'l-Hadîs ve Dârü's-Sünne'ler kurulamamış, buradaki insanlar ilim tahsili için çeşitli coğrafyalara dağılmışlardır.²

Biz bu makalemizde Azerbaycanlı muhaddislerden belli başlılarının hayat ve eserlerine yer vereceğiz.

1. Ebû Ali el-Hüseyin b. Safvân b. İshâk b. İbrahim el-Berze'î el-Muhaddis eş-Şeyh (v. H. 240 / M. 854)

Azerbaycan'ın Berze'a şehrinde doğmuştur.³ Bağdâd'ta yaşamıştır. Hadis ilminde sadûk ve sika olarak tanımlanmaktadır. el-Berze'î hocası olmakla beraber, doğrudan doğruya İbn Ebi'd-Dünyâ'dan bir çok kitaplarını da rivayet etmiştir. Kendisi Ebû Bekir İbn Ebü'd-Dünyâ, Muhammed b. Şeddâd el-Mismeî, Muhammed b. el-Ferec el-Ezrak, Kâdî Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Birtî, Ca'fer b. Ebû Osman et-Tayâlîsî ve diğer râvilerden hadis rivayetinde bulunmuştur. Ebû Ali el-Berze'î'den Mansûr b. Abdullâh el-Hâlidî, Muhammed b. Abdullâh b. Ahîmîmî, Ebû Abdullâh b. Dûst el-Allâf, Ebü'l-Hüseyin b. Bişrân es-Sekerî ve bir çok râvi rivayet etmiştir. Hicrî 240 (M. 854) senesinin Şâbân ayında Bağdâd'ta vefat etmiştir.⁴ Her ne kadar ez-Zehbî, el-Berze'î'nin vefatını hicrî 340 (M. 964) olarak göstermekteyse de,⁵ bu çok küçük bir ihtimal gözükmektedir. Çünkü el-Berze'î, hicrî 281 (M. 894) yılında vefat eden İbn Ebi'd-Dünyâ'nın hocası idi. Ayrıca tabakat alimlerinden olan es-Sem'ânî, İbnü'l-İmâd ve er-Rûdânî de, el-Berze'î'nin vefat tarihini hicrî 240 olarak vermektedirler.

² Kemal Sandıkçı, *İlk üç asırda İslâm coğrafyasında hadis*, Ankara, DİB, 1991, 307.

³ Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî (v. 626 / 1229), *Mu'cemü'l-büldân*, Dârü'l-kitâbi'l-'arabî, Beyrut, t. y, I-V, I, 379.

⁴ el-Bağdâdî el-Hatîb, *Târihü Bağdâd*, Beyrut, t. y., Dârü'l-Fikr, I-XVIII, VIII, 54; es-Sem'ânî Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî et-Temîmî (v. 562 / 1167), *el-Ensâb*, Beyrut, Dârü'l-Cinân, 1988, I-V, I, 317; İbnü'l-İmâd Abdülhây b. Ahmed b. Muhammed Ebü'-Felâh (v. 1089 / 1679), *Şezerâtü'z-zehb fî ahbârî men zehb*, (thk. Abdülkadir Arnavut ve Mahmut Arnavut), Beyrut, Dârü İbnü'l-Kesîr, 1986, I-VIII, IV, 219; İbn Nâsirüddîn Ebû Bekir Şemsüddîn Muhammed b. Abdullâh (v. 842 / 1438), *Tevdihü'l-müştebeh fî dabtî esmâi'r-rüvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm*, (thk: Muhammed Nuaym el-Arksûsî), Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1993, I-X, I, 452.

⁵ ez-Zehbî, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, (thk: Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut, Dârü'l-kitâbi'l-'arabî, I-XLIX, 1991-2000, 1992, XXV, 189; a. mlf, *el-'İber fî haberî men ğaber*, (thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglûl), Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-'ilmiyye, 1985, I-IV, II, 59.

Ebû Bekir İbn Ebi'd-Dünyâ (v. 281/ 894)'nın hocası ve onun kitaplarının râvisi olan el-Berze'î, ona ait olan *el-Ferec ba'de's-şidde*, *Kitâbü'l-istinâ'i'l-ma'rûf*, *el-Menâmât*, *Zemmü'l-melâhî*, *Kitâbü'l-vecd*, *Kitâbü'z-zikr*, *Kitâbü'l-hâifîn*, *Kitâbü mekâidi's-şeytân*, *Kitâbü'l-'ukubât*, *Kitâbü hüsni'zanni billâh*, *Kitâbü'l-matar ve'r-ra'd ve'l-berg ve'r-rîh*, *Kitâbü'l-kadâi'l-hevâic* ve *Kitâbü'l-yakîn* adlı eserlerini müellifin kendisinden rivayet etmekle beraber,⁶ aynı zamanda onun (İbn Ebi'd-Dünyâ) *Kitâbü islâhi'd-dîn*, *Kitâbü's-samt* ve *Kitâbü't-tevekkül* eserlerinin de yegâne râvisidir.⁷ Ayrıca el-Berze'î, bu alimin tasavvufa dair *Kitâbü'l-'uzle ve'l-infirâd* eserinin de rivayet etmiştir.⁸

2. Ebû Osman Saîd b. 'Amr b. 'Ammâr b. Osman el-Berze'î (el-Berde'î) el-Ezdî en-Nâkid el-Hâfız (v. 292 / 905)

Azerbaycan'ın tarihî ve önemli şehirlerinden olan Berze'a'da doğmuş ve burada yaşamıştır. Muhaddis, münekkid, hâfız ve hadis rivayeti için çok rihlet eden bir alim olarak tanınmaktaydı. Ayrıca eserlerde musannif olarak da geçmektedir. Hadis ilmine çok iyi vâkıf olduğu üzerinde, alimlerin ittifakı var (muttefekun 'aleyh). Hadis için Şâm, Mısır, Irâkeyn ve Nisâbûr'a seyahatlerde bulunmuş ve değerli eserler telif etmiştir. Büyük ve meşhur muhaddislerden hadis yazdığı bilinmektedir. 'Amr b. Ali es-Seyrafi, Bündâr, el-Fellâs, Ebû Kureyb ve Ahmed b. Fûrât gibi alimlerden hadis ilmini öğrendi. Özellikle devrinin meşhur hadis alimlerinden olan Ebû Zûr'a er-Râzî'nin öğrencisi olarak, onun hadis meclislerine devam etti. İmam Müslim b. Haccâc ve İbn Vâre'den çok istifade etmiştir. Dimaşk'ta Ebû Zûr'a ed-Dimaşkî, Ebû Ya'kûb el-Cûzeciânî, Ebû Saîd el-Eşec, Hâfız Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî, Ebû Zûr'a er-Razî, Ebû Hâtim er-Râzî ve Muhammed b. İshâk es-Sâğânî'den hadis rivayet etmiştir.

⁶ İbn Hayr Ebû Bekir Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbilî (v. 575 / 1179), *Fehrese*, (nşr. Franciscus Codera, J. Ribera Tarrago), Kahire, Mektebetü'l-hancî, 1997, 283; er-Rûdanî el-Mekkî Muhammed b. Süleyman Ebû Abdullâh Şemsüddin (v. 1094 / 1683), *Silatü'l-halef bi-mevsülü's-selef*, (thk. Muhammed Haccî), Beyrut, Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988, 229, 241, 242, 313, 412, 420, 423, 445; el- Kettânî Muhammed b. Cafer, *Hadis Literatürü (er-Risâletü'l-müstatrefe li beyâni meşhûri kutubi's-sünneti'l-müşerreffe)*, (trc. Yûsuf Özbek), İstanbul, İz Yayıncılık, 1994, 62, 64, 66, 67, 75.

⁷ Rûdanî, a. g. e, 287; Kettânî, a. g. e, 65, 66.

⁸ Kettânî, a. g. e, 66.

Ayrıca çeşitli coğrafyalarda Yûnus b. Abdûla‘lâ, Harmele, Rabî‘ayn, el-Mûzenî, Ahmed b. Şeybân er-Remlî, İbn Mezyed el-Beyrûtî, Muhammed b. ‘Avf el-Himsî, ‘Amr b. Ali, Bûndâr, Ebû Mûsa, Ebû’l-Ezher ve diğerlerinden hadis rivayetinde bulunmuştur. Kendisinden Muhammed b. Yûsuf b. İbrahim, Ahmed b. Tâhir el-Meyâne‘î, el-Hâfız İbn Harâre el-Berde‘î, el-Hafs b. Ömer el-Erdebîlî, Ebû Ali Hasan b. Ali b. ‘Ayyâş ve diğerleri rivayette bulundular. Hadis rivayetinde son derece titizlik isteyen el-Berze‘î, tâliplerin hadisleri usûlüne uygun olarak rivayet etmemelerinden dolayı bir ara evine kapanmış ve kimseye hadis rivayet etmemeye karar vermişti. Ancak muhaddisler el-Berze‘î’nin hocası Muhammed b. Müslim b. Vâre er-Râzî’ye giderek, onu bu sözünden vazgeçirmesini rica ettiler. Hocasının isteği üzerine el-Berze‘î, hadis rivayet etmeye devam etti. Bu olay aşağıdaki gibi cereyan etmiştir: İbn Vâre, el-Berze‘î’nin yanına, insanlara yeniden hadis rivayet etmesini istemeğe gitmişti. Bunun üzerine el-Berze‘î, ona kendisinden böyle bir şey talep etmeğe hakkı olmadığını söylemiş ve bir daha hadis rivayet etmeyeceğini belirtmişti. Sonra İbn Vâre, Müslümanların kendisinin ilmine çok ihtiyaçları olduğunu açıklamış, o da bunun üzerine hadis rivayet etmeğe ikna olmuştu. Hicrî 292’de vefat etmiştir.⁹

el-Berze‘î’nin hadis râvileri hakkındaki sorularına Ebû Zür‘a ve Ebû Hâtim’in verdiği cevapları içeren *ed-Du‘afâ ve’l-kezzâbûn ve’l-metrûkûn min ashâbi’l-hadîs* isimli iki cüzden oluşan kitabı Köprülü kütüphanesinde 40 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Bu eser Dr. Seyyid Sa‘dî el-Hâşimî’nin tahkiki ile 1982 yılında Medine’de basılmıştır.¹⁰

⁹ el-Halîlî el-Kazvînî Ebu Ya‘lâ el-Halîl b. Abdullâh b. Ahmed (v. 446 / 1054), *el-İrşâd fî ma‘rifeti ‘ulemâ’l-hadîs*, (thk. Muhammed Saîd b. Amr İdrîs), Riyâd, Mektebetü’r-rüşd, 1989, I-III, II, 782; Yâkût, a. g. e, I, 380; ez-Zehabî Ebû Abdullâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (v. 748 / 1348), *Siyerü a‘lami’n-nübelâ*, (thk. Şuayb Arnaut), Beyrut, Müessesetü’r-risale, 1983, I-XXV, XIV, 77; İbn Nâsirüddîn, *Tavdîh*, I, 451, 452; es-Suyûtî Ebû’l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr (v. 911 / 1506), *Tabakâtü’l-huffâz*, (thk. Ali Muhammed Ömer), Beyrut, Dârü’l-bühûsî’l-‘ilmiyye, 1983, 316; İsmâil L. Çakan, “Berze‘î”, *DİA*, V, 525; Mârûf Nâcî, *‘Urûbetü’l-‘ulemâ’l-mensûbîn ilâ büldâni’l-‘acemiyye*, Bağdat, 1976-1978, I-III., II, 254, 255; Sandıkçı, *İlk üç asırda İslâm coğrafyasında hadis*, 307.

¹⁰ Kettânî, a. g. e, 319; Fuat Sezgin *Geschichte des arabischen schrifttums (GAS)*, Leiden, E. J. Brill, 1967-1984, I-IX. I, 153, 163.

3. Ebû Bekir Ahmed b. Hârûn b. Ravh el-Berdîcî el-Berze'î en-Nîsâbûrî el-Hâfız el-İmâm el-Hücce (230 / 301 – 845 / 915)

Azerbaycan'daki Berze'a şehri yakınlarındaki küçük yerleşim merkezlerinden olan Berdîc'te doğmuştur.¹¹ Nisbesî el-Berze'î ve el-Berde'î olarak da bilinmektedir. Hicrî 230 (M. 844)'de hadis tahsili için çeşitli memleketleri dolaşmış ve bir çok eser tasnif etmiştir. Bağdâd'a göç etmiş ve orada yaşamıştır. Bu şehirde hadis ilminin ana rükünlerinden biri sayılırdı. Ricâl'e de vâkıftı. Hadis ilminde imâm, sika, me'mûn, cebel ve hâfız olarak bilinmektedir. Ebû Saîd el-Eşec, el-Fadl er-Ruhâmî, Ali b. el-Hüseyn b. İşkâb, Süleyman b. Seyf el-Harrânî, el-Abbâs b. el-Velîd el-Beyrûtî, Muhammed b. Abdülmelik ed-Dakîkî, Muhammed b. 'Avf et-Tâî, Yezîd b. Abdüssamed, Yahyâ b. Abdullâh el-Kerâbîsî, Muhammed b. Hamdûn el-Kirmânî, Hârûn b. İshâk el-Hemedânî, Yûsuf b. Saîd b. Müslim, İshâk b. Siyâr en-Nasîbî, 'Amr b. Abdullâh el-'Avdî, Muhammed b. İshâk es-Sağânî, Bahr b. Nasr el-Mısırî el-Havlânî, Ebû Zür'a er-Râzî, Rebî' b. Süleyman, Nasr b. Ali el-Cehdamî, Bikâr b. Kuteybe, Saîd b. Eyyub el-Vâsîfî, Ebû Mûsâ Abdullâh b. el-Hâfız Abdülganî el-Makdîsî ve onların tabakaları ile birlikte bir çok Şâm, Haremeyn, Acem, Mısır, Irak ve Cezîre'deki alimlerden ilim tahsil etmiş ve rivayette bulunmuştur. el-Berdîcî'den Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullâh eş-Şâfî'î, Ebû Ali Muhammed b. Ahmed b. es-Savvâf, Ebû Ahmed el-Assâl, Ca'fer b. Ahmed b. Sînân el-Kattân, Ebû Şeyh el-İsbahânî, Ebû Ahmed b. 'Adî ve Ali b. Muhammed b. Lü'lü' el-Verrâk'la beraber çok sayıda alim hadis rivayetinde bulunmuşlardır. Ayrıca İsbâhân'da da bir çok hadis meclislerine katılarak hadis rivayetinde bulunmuştur.¹²

¹¹ Yâkût, a. g. e, I, 378; Hayrüddîn Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmûsu terâcîmi li-eşheri'r-ricâl ve'nîsâ mine'l-'arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müştârikîn*, Kahire, Matba'atu kustasus, 1954, I-X, I, 251; Cezzâr Fikrî Zekî, *Medâhilü'l-müellifîn ve'l-a'lâmî'l-'arab hattâ 'âm 1215 hicrî*, Riyad, Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1991, I-II, I, 151.

¹² el-Bağdâdî, a. g. e, V, 194, 195; Ebû's-Şeyh Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer (v. 369 / 979), *Tabakâtü'l-muhaddisîn bi-İsbâhân ve'l-vâridîne 'aleyhâ*, (thk. Abdül-gaffâr Süleyman Bûndârî ve Seyyid Kesrevî Hasan), Beyrut, Dârü'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1987, 295, 296; Yâkût, a. g. e, I, 378; Sem'ânî, a. g. e, I, 314, 315; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*, Beyrut, Daru sadır, t. y, I-III., I, 136; Zehebî, *Siyer*, XIV, 122; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfrehes / Tecridü esânîdî'l-kütübî'l-meşhûre ve'l-eczâî'l-mensûre*, (thk. Muhammed Şekûr Meyâdînî), Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1998, 157; es-Suyûtî, a. g. e, 317;

Bazı hadis hâfizları el-Berdîcî'nin Berze'a'lı olmadığını söylese de, bu yanlış bir kanaattir. Çünkü onun nisbesi sadece el-Berdîcî değil, aynı zamanda el-Berze'î'dir de.¹³

Yâkût el-Hamevî'ye göre Hamza b. Yûsuf el-Cürcânî es-Sehmî (v. 427 / 1036) *Târihü Cürcân*'da şöyle demektedir: “ed-Dârekutnî'ye, Ebû Bekir el-Berdîcî'yi sordum. Bana şöyle cevap verdi: O sika ve me'mûn birisidir”.¹⁴

Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlfî'nin yanına gelmiş ve onların ikisi de birbirinin ilminden faydalanmışlardır. Bu dönemde kendisinden bir çok ilim adamı istifade etmiştir.¹⁵

Yaklaşık yetmiş yaşlarındayken hicrî 301 (M. 915) senesinin Ramazan ayında Bağdâd'ta vefat etti.¹⁶ Hadis bilgisi ve güvenilirliği sika, me'mûn ve hâfiz gibi lafızlarla tanınan el-Berdîcî'nin, şu iki eseri günümüze kadar ulaşmıştır: *Tabakâtü'l-esmâi'l-müfredede mine's-sahâbe ve't-tâbi'in ve ashâbi'l-hadîs* ve *Cüz' fi men revâ 'ani'n-nebiyyi mine's-sahâbe fi'l-kebâir*. el-Berdîcî'nin *Tabakât* isimli eseri hadis râvilerine dair yazılmış ilk eserdir.¹⁷ Bu eserin milâdî 622 yılında istinsâh edilmiş bir nüshası İstanbul'da Köprülû kütüphanesinde (1152/3, 164a-172b) numara kaydında bulunmaktadır.¹⁸ Ebû Abdullâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Abdullâh b. Bükeyr (v. 388/1002), bu kitaba bazı ilavelerde bulunmuştur.¹⁹

el-Berdîcî'nin bu kitabı 1987 yılında Dımaşk'ta neşredilmiştir.²⁰ Ayrıca Riyad'ta Muhammed b. Süüd İslâm Üniversitesi'nde, Abdülazîz Hamd el-Meş'al tarafından bu eser üzerine *el-Hâfizü'l-Berdîcî muhaddisen ve tahkîku kitâbehü Tabakâtü'l-esmâi'l-müfredede* isimli bir yüksek lisans tezi yazılmıştır.

Sandıkçı, a. g. e, 295; Ed: Kâzım Bocrurd Müsevî, *Dâireti'l-Me'ârif-i Büzürg-i İslâmî*, Tahran, 2001, I-XI, XI, 293-295.

¹³ İbn Nâsirüddîn, a. g. e, I, 453.

¹⁴ Yâkût, a. g. e, I, 378.

¹⁵ Zehebî, *Siyer*, XIV, 122, 123.

¹⁶ Sem'ânî, a. g. e, I, 315; es-Safedî, *Kitâbü'l-vâfi bi'l-vefeyât*, Beyrut, 1981, I-XXII, VIII, 223.

¹⁷ İsmâil Paşa Babanzade Bağdatlı (v. 1338 / 1920), *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsarü'l-müsannifin*, Tahran, 1967, I-II, I, 56.

¹⁸ Carl Brockelmann, *Geschichte Der Arabischen Litteratur (GAL, Erster Supplementband)*, Leiden, E. J. Brill, 1943, I-II, I, 949; Sezgin, *GAS*, I, 166.

¹⁹ Kettânî, a. g. e, 294.

²⁰ bk: el-Berdîcî Ebû Bekr Ahmed b. Hârûn b. Ravh, *Tabakâtü'l-esmâi'l-müfredede mine's-sahâbe ve't-tâbi'in ve'l-ashâbi'l-hadîs*, Dımaşk, Daru't-tallâs, 1987.

Cüz'-ün ise, hicrî VII. asra ait olan bir yazması Zâhiriye kütüphanesinde muhafaza edilmektedir (mec. 81/1-1a-5a).²¹

Bu alimin günümüze kadar gelmeyen *Ma 'rifetü'l-muttasıl mine'l-hadis ve'l-mürsel ve'l-maktû' ve beyâni't-turuki's-sahîha* adlı eseri de vardır.²²

4. Ebû'l-Kâsım Hafs b. Ömer el-Erdebîlî el-Müfid el-Hâfız er-Rahhâl (v. H. 339 / M. 951)

Hadiste hâfız ve ünlü sikalardan biridir. Kendi zamanının imâmı idi. Ârif bir alimdi. Hadis için çok rihlet etmiş ve bu alanda eserler tasnif etmiştir. Azerbaycan'ın muhaddisidir.²³ Hadis için çok seyahat ettiğinden er-Rehhâl lâkâbını almıştı.²⁴ Rey'de Ebû Hâtim er-Râzî ve onun tabakasından hadis rivayetinde bulunmuş ve o (er-Râzî), el-Erdebîlî'nin hâfızlığından memnun kalmıştır. Bağdâd'ta Yahyâ b. Ebû Tâlib, Ebû Gilâbe Abdülmelik er-Rekkâsî, İsmâîl el-Kâdî ve onların akranlarından, Kûfe'de İbrahim b. Ebû'l-'Anbes ve İbn Ebû Ğarze'den, Hemedân'da ise İbrahim b. Deyzil'den, Kazvîn'de Yahyâ b. Abdek ve el-Hüseyn b. Ali et-Tenâfisî'den, Nihâvend'te İbrahim b. Nasr ve onun bütün beldelerdeki akranlarından hadis rivayet etti. Kendisinden, Erdebîl'de Ahmed b. Tâhir el-Meyâneçî ve onun oradaki akranları, Kazvîn'de Ebû Abdullâh b. İshak ve Ebû Ya'lâ ez-Zeydî, Hemedân'da Ahmed b. Ali b. Lâl, Irâk'ta Ebû'l-Fadl el-Kûfî ve bir çok şahıs hadis rivayetinde bulunmuştur. el-Erdebîlî Horasân'dayken bir çok insan ondan hadis dinlemek için bu şehre gelmiştir. Bir çok eser kaleme almıştır. Hicrî 339'da seksen küsür yaşında vefat etmiştir.²⁵ Çok sayıda hadis toplamış ve eser yazmıştır. Ancak bu alimin yazdığı hiçbir eser günümüze kadar gelmemiştir.²⁶

²¹ Sezgin, a. g. e, I, 167.

²² Kettânî, a. g. e, 441.

²³ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, IV, 207.

²⁴ ez-Zehabî, *Kitâbü tezkirati'l-hüffâz*, 3. baskı, Beyrut, Dâru ihyâi't-turâsi'l-'arabî, 1956, I-V, III, 850.

²⁵ Halîlî, a. g. e, II, 780; Zehebî, a. g. e, III, 850; a. mlf., *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî), Beyrut, Dârü'l-kitâbi'l-'arabî, I-XLIX, 1991-2000, XXV, 173; a. mlf., *Siyer*, XV, 433, 434; Safedî, *Vâfi*, XIII, 104; Suyûtî, *Tabakâtü'l-hüffâz*, 353; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin terâcimu müsannifi'l-kütübi'l-'arabiyye*, Beyrut, Dârü'l-ihyâi't-turâsi'l-'arabî, 1957, I-VIII, IV, 69.

²⁶ Zehebî, *İber*, II, 56; Bağdatlı İsmâîl Paşa, a. g. e, I, 333.

5. Ebü'l-Hüseyn Ömer b. el-Hasan b. Ali b. Mâlik b. Eşres b. Abdullâh b. Müncâb el-Üşnânî el-Bağdâdî eş-Şeybânî el-Kâdî (259/339–875/950)

İbnü'l-Üşnânî olarak da tanınmaktadır. Güney Azerbaycan'ın Üşnuh şehrinde dir. Bağdâd ehliinden idi. Hadisi iyi bilen, hâfız, sadûk ve çok rivayet eden bir alimdi. Üç gün kadar el-Müktedir Billah tarafından Bağdat kadılığına getirilmiş, sonra azledilmiş tir. Şâm vilâyetlerinin bazılarında da kadılık görevini üstlenmiş tir. Hadis konusunda kendisinden bir çok insan yararlanmış tir. Muhaddisler, el-Üşnânî'nin hadis rivayetlerine güveniyor ve ona saygı gösteriyorlardı. Babası Ebû Muhammed el-Üşnânî, Muhammed b. İsa b. Hayyân el-Medâînî, Mûsa b. Sehl el-Vaşşâ, Muhammed b. Şeddâd el-Mesmeî, Muhammed b. Mesleme el-Vâsıtî, Ebû Bekir b. Ebi'd-Dünya, Muhammed b. 'Abdek el-Kazzâz, el-Hâris b. Ebû Üsâme, Muhammed b. Mesleme el-Vâsıtî, Ebû İsmâîl et-Tirmîzî, İbrahim el-Harbî ve diğ er Bağdâd ve Kûfe ehli olan şahıslardan hadis rivayet etmiş tir. el-Üşnânî'den el-Hâfız Ebü'l-Abbâs b. 'Ukde, Ebû 'Amr b. es-Semmâk, Muhammed b. el-Muzaffer, Ebü'l-Hasan ed-Dârekutnî, Ebû Haf s b. Şâhîn, Ebü'l-Kâsım b. Habâbe, el-Mü'âfi b. Zekeriyya en-Nehrevânî, Ebü'l-Hüseyn b. Bişrân, Ebü'l-Hasan b. Mahled ve mütekaddimînden olan diğ er râviler rivayette bulunmuş turlar. Âsım kırâatını Muhammed b. el-Cehm es-Simmerî'den rivayet etmiş tir. Bu kırâatı kendisinden Ebû Tâhir b. Ebû Hişâm ve Ahmed b. Nasr eş-Şezâî rivayet etmiş tirler. ed-Dârekutnî, el-Üşnânî hakkında ta'dil lafzı olarak "sika" terimini kullanmış tir. Seksen sene yaşamış ve hicrî 339 senesinin Zilhicce ayının sonlarında vefat etmiş tir.²⁷

el-Üşnânî'nin hadis rivayeti konusundaki titizliğini aş ağıdaki olay da tasdik etmektedir. el-Üşnânî şöyle diyor: "Bir gün hocam Ebû Ali'nin yanına girdim, baktım ki elinde eş-Şuf'a kitabı var. Orada, Ebû İsmâîl et-Tirmîzî'nin, bu kitabı, Ömer b. Ebû Sâlih'ten, onun da Abdülazîz b. el-Mâcişûn'dan, onun da Mâlik b. Enes'ten, onun da İmam ez-Zührî'den rivayet ettiğ i yazılıyordu. Ben bunu görünce şöyle dedim: "Bu kitabı yazanın ve onu rivayet edenin Allâh elini kessin. Bu kitaptaki hadisleri, ne Ebû

²⁷ Bağdâdî, *Târîhü Bağdâd*, XI, 236-239; İbnü'l-İmâd, a. g. e, IV, 208; Sem'ânî, a. g. e, I, 170, 171; Zehebî, *Târîh*, XXV, 175; a. mlf., *Siyer*, XV, 406.

İsmâîl et-Tirmîzî, ne Ömer b. Ebû Sâlih, ne de Abdülazîz b. el-Mâcişûn rivayet etmemişler.²⁸

el-Üşnânî'nin *Kitâbü makteli Zeyd b. Ali, Kitâbü fadâîli Emîri'l-mü'minîn Ali b. Ebû Tâlib* ve *Kitâbü makteli el-Hasan b. Ali aleyhime's-selâm* adlı eserleri var.²⁹ Bu eserlerin isimlerinden el-Üşnânî'nin Şii temayüllü bir alim olduğu anlaşılmaktadır.

Kendisinin günümüze kadar ulaşan hadis *Cüz*'ü bulunmaktadır.³⁰

6. Ebû Bekir Muhammed b. Mekkî b. Ahmed b. Sa'deveyh el-Berze'î (v. 354 / 965)

Azerbaycan'ın Berze'a şehrinde bir çok hadis alimi yetişmiştir. Bunlardan birisi de Muhammed b. Mekkî el-Berze'î'dir. O çok sayıda hadis rivayet eden (muksir), hadis için Şâm, Etrâblus, Bağdâd, Mısır ve diğer bölgelere rihlelerde bulunan hadisçilerdendi.³¹

el-Berze'î Dımaşk'ta Ahmed b. 'Umeyr ve Muhammed b. Yûsuf el-Herevî'lerden, Etrâbulus'ta Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. el-Hasan b. Abdurrahmân el-Bezzâz, Bağdâd'ta Ebû'l-Kâsım el-Begavî ve Ebû Muhammed b. Sâid'ten hadis rivayetinde bulunmuştur. Bunların dışında o, Mısır'da Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Fadl b. Züheyr, Ebû 'Arûbe, Ebû Ca'fer et-Tahâvî, Abdülhakem b. Ahmed el-Mısırî, Muhammed b. Ahmed b. Recâ el-Hanefî, Muhammed b. 'Umeyr el-Hanefî ve 'İrs b. el-Fehd el-Mevsilî'den hadis dinleyerek rivayet etmiştir. Ayrıca el-Berze'î, Saîd b. Abdülazîz el-Halebi, Ebû 'Urve el-Harrânî, el-Abbâs b. Câbir el-Hımsî, İbn Cevsâ ve onların tabakalarından hadis almıştır. el-Berze'î'den el-Üstaz Ebû'l-Velîd Hassan b. Muhammed el-Fakîh, el-Hâkim Ebû Abdullâh en-Nîsâbûrî ve Ebû'l-Fadl Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. Ya'kûb el-Attâr er-Rassî rivayette bulunmuşlardır. Samerkand'ta hadis dersleri verdi ve burada onun bir hadis imlâ meclisi bulunmaktaydı. Hicrî 330 senesinde Nîsâbûr'a yerleşerek orada yaşamış, 350 yılındaysa Mâverâünnehr'e gitmiştir.

²⁸ Zehebî, *Târîh*, XXV, 176.

²⁹ İbnü'n-Nedîm (v. 385 / 995), *el-Fihrist*, (thk. Rıza Teceddüd), Tahran, 1971, 127; Sezgin, *GAS*, VIII, 177.

³⁰ Yazması için bk: Kettânî, a. g. e, 146; Sezgin, a. g. e, I, 184.

³¹ Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 380.

Horasandayken ilim adamlarının okuyup yararlanacağı bir çok eser yazmış ve hicrî 354'te Mâverâünnehr'in Şâş şehrinde vefat etmiştir.³²

7. Ebû Bekir Yûsuf b. el-Kâsım b. Yûsuf b. el-Fâris b. Sevvâr el-Meyâneçî eş-Şâfi'î el-Muhaddis el-Fakîh el-Kâdî (285/375-895/985)

Hicrî 285 senesinde Güney Azerbaycan'ın Meyâneç şehrinde doğdu. Hadiste imâm, hâfız, sika, nebîl ve me'mûn derecelerine ulaşmıştır. Döneminin büyük muhaddislerinden birisi idi. Dımaşk'ta yaşamıştır. Hadis için rihlelerde bulunan, keskin zeka ve hâfıza sahibi, çok sayıda eser telif etmiş güvenilir bir alimdi. Şâm'ın müsnedi olan el-Meyâneçî, Ebû Halîfe Fadl b. Hübâb el-Cümahî, Muhammed b. Abdullâh es-Samerkandî, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Zekerıyya b. Yahyâ es-Sâcî, 'Abdân el-Cüvâligî el-Ehvâzî, Muhammed b. İshâk Ebû'l-Abbâs es-Serrâc, Muhammed b. İshâk b. Hüzeyme, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Ebû Halîfe el-Cümahî, Ahmed b. Yahyâ et-Tüsterî, el-Kâsım b. Zekerıyya el-Mütarrız, Abdullâh b. Zeydân el-Becelî, Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed b. Süleyman el-Bâğendî, Hâmid b. Şü'ayb el-Belhî, Muhammed b. el-Müâfi es-Seydâvî, Ahmed b. Muhammed b. Şâkir ez-Zencânî ve bir çok kişiden hadis rivayetinde bulunmuştur. Kendisinden, kardeşinin oğlu Ebû Mes'ûd Sâlih b. Ahmed b. el-Kâsım el-Meyâneçî, Ebû'l-Hasan Muhammed b. 'Avf ed-Dımaşkî, Ebû Süleyman er-Razî, Abdülğani b. Saîd el-Hâfız, Ebû Saîd el-Mâlînî, Ahmed b. el-Hasan et-Tayyân, Ali b. Muhammed es-Simsâr, Ahmed b. Seleme b. el-Kâmil, Abdülvehhâb el-Meydânî, Muhammed b. Abdurrahmân b. Ebû Nasr, Ahmed b. Abdurrahmân b. Ebû Nasr ve bir çokları rivayet etmişlerdir. Yukarıda ismi zikredilenlerle beraber, el-Meyâneçî'den kırk kadar râvinin hadis rivayet ettiği bilinmektedir. Ayrıca kendisinden Hâfız Abdülğani b. Saîdül-Mısrî ve Ebû Mes'ûd Sâlih b. Ahmed b. el-Kâsım el-Meyâneçî hadis dersleri almışlardır. el-Meyâneçî'nin en meşhur hocaları aşağıdakilerdir: Abdullâh b. Nâciye, Ahmed b. el-Hasan es-Sûfî, Muhammed b. el-Hasan b. Kuteybe el-Askalânî ve İbn Hüzeyme. Hadis için Şâm, Cezîre, Horasân ve Irak'a seyahatlarda bulunmuştur. Übeydiler döneminde Dımaşk kadısı olan

³² Yâkût, a. g. e, I, 380; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 314; Zehebî, *Târîh*, XXVI, 117; İbn Nâsirüddîn, a. g. e, I, 451.

Ebü'l-Hasan Ali b. el-Kâdî Ebû Hanîfe en-Nu'mân el-Mağrîbî'nin nâibi olarak orada kadılık yapmıştır. Hicrî 375 yılının Şâbân ayında doksan yaşlarında vefat etmiştir.³³

el-Meyâneçî'nin *Emâli fi'l-hadîs*'i günümüze kadar ulaşmıştır.³⁴

el-Meyâneçî, aynı zamanda Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali el-Müsennâ el-Mevsilî (v. 307 / 919)'nin *Mu'cemü şüyûhi Ebî Ya'lâ el-Mevsilî* eserini, müellifin kendisinden rivayet etmiştir.³⁵

8. Ebü'l-Kâsım Ali b. Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan b. Abdullâh b. Muhammed b. el-Leys b. Zühl b. el-Cerrâh b. el-Hâris b. Ehbân b. Evs el-Merâğî el-Belhî el-Hüzâî Mükellimü'z-Zi'b (326/411-938/1019)

İbnü'l-Merâğî olarak da tanınmaktadır. Babası Azerbaycan'ın Merâğa şehrindeydi. Ebü'l-Kâsım el-Merâğî hicrî 326 yılının Receb ayında Belh'te doğmuştur. Kendisi sika, çok hadis rivayet eden ve hadis için rihlelerde bulunan muhaddislerdendir. Babası Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan el-Hüzâî el-Merâğî, Ebû Saîd el-Heysen b. Küleyb eş-Şâşî, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Ahmed es-Sülemî, Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed b. Ali b. Tarhan el-Bâhilî, Ebû 'Amr Muhammed b. İshâk el-Üsfurî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Habîb, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ya'kûb el-Ustaz, Ebû Ca'fer Muhammed b. Muhammed b. Abdullâh b. Cemil el-Bağdâdî ve döneminin bir çok aliminden rivayette bulunmuştur. İbnü'l-Merâğî, el-Heysen b. Küleyb (v. 335 / 946)'in bizzat kendisinden yazdığı *el-Müsned*'i, Belh, Buhâra, Nesef ve Samerkand'ta rivayet etmiştir. Kendisinden Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Muhammed b. Abdullâh el-Halîlî ed-Dehkân başta olmakla bir çok râvi hadis rivayetinde bulunmuştur.

On beş yaşına geldiğinde el-Heysen b. Küleyb'den, et-Tirmizî'nin eş-Şemâil ve *el-Câmi*'sini ve İbn Kuteybe'nin *Garîbü'l-Hadîs*'ini dinlemiştir. Hicrî 411 senesinin Sefer ayının 28 Buhâra'da vefat etmiştir.³⁶

³³ Yâkût, a. g. e, V, 239, İbnü'l-İmâd, a. g. e, IV, 402, 403; Zehebî, *Siyer*, XVI, 361-363; a. mlf., *Târih*, XXVI, 584, 585; a. mlf., *İber*, II, 146; a. mlf., *Tezkira*, III, 971.

³⁴ Yazması için bk: Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifn*, II, 549; Kettânî, a. g. e, 346; Ziriklî, *A'lâm*, IX, 324; Sezgin, *GAS*, I, 203.

³⁵ Kettânî, *Hadis literatürü*, 282.

³⁶ Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 246; İbn Kuleyb el-Heysen eş-Şâşî, (v. 335 / 946), *el-Müsned*, (thk. Mahfuzurrahman Zeynullah), Medine, Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem, 1990, I-III, I, 9, 20-22.

9. Ebû Abdullâh Muhammed (Ahmed) b. Abdullâh b. ‘Ubeydüllah el-Bâkûyî eş-Şîrâzî el-Muhaddis es-Sûfî İbn Bâkûveyh (340 / 428 – 951 / 1037)

Azerbaycan’ın başkenti olan Bakü şehridir.³⁷ İbn Bâkûveyh lakabıyla meşhurdur. Azerbaycan ve İran’ın ünlü muhaddislerinden idi. Hadis alimleri arasında imam olarak tanımlanmaktaydı. Kendi döneminde Sûfiye şeyhlerindendi. Hadis için çok seyahatte bulunur ve rivayet ederdi. Şîrâz’da Ebû Abdullâh Muhammed b. Hafif eş-Şîrâzî ez-Zâhid, Muhammed b. Nâsîh el-Kerecî ve Ebü’l-Hüseyn el-Harcûşî’den, Bağdâd’ta Ebû Bekir el-Katî’î’den, Cûbercân’da Ebû Ahmed b. ‘Adî’den, Basra’da Ebû Ya’kûb en-Neciyremî’den, Herât’ta Ebü’l-Fadl Muhammed b. Abdullâh b. Hamîreveyh el-Herevî’den, Kûfe’de Ali b. Abdurrahmân el-Bekkâî el-Kûfî’den, Mekke’de Muğîre b. ‘Amr el-Mekkî’den, Belh’te Ebû Bekir el-İsmâîlî ve İsmâîl b. Muhammed el-Belhî el-Ferrâ’dan, İsbahân’da Ebû Bekir b. el-Mukriî’den, Buhârâ’da Ebû Bekir Muhammed b. el-Kâsım el-Fârisî’den ve Dımaşk’ta Ebû Bekir Yûsuf b. el-Kâsım el-Meyâneçî’den ve diğer bölgelerde bir çoklarından rivayette bulunmuştur. Kendisinden Ebû Sa’d b. Ebû Sâdık Ahmed b. Abdûlmelik el-Müezzîn, Ebü’l-Kâsım el-Kuşeyrî, oğlu Abdûlvâhid el-Kuşeyrî, Ebû Bekir b. Halef eş-Şîrâzî, Abdûlvahhâb b. Ahmed es-Sakafî, Ali b. Ebû Sâdık el-Hiyrî ve sonuncuları Ebû Bekir Abdûlgaffâr b. Muhammed b. el-Hüseyn eş-Şîrevî olan bir çok râvi hadis rivayetinde bulunmuştur. ez-Zehabî, kendisinde İbn Bâkûveyh’in bir hadis cüzünün bulunduğunu söylemekte, ayrıca, onun bundan daha fazla eserinin olduğunu zikretmektedir. es-Sem’ânî ve İbnü’l-Esîr, İbn Bâkûveyh’in hicrî 420’lerden sonra vefat ettiğini yazarlar. ez-Zehabî, el-İsnevî ve es-Safedî ise daha kesin bilgi vererek, bu tarihi 428 olarak göstermektedirler.³⁸ Hadisle ilgili çalışmalarından ikisinin ismi *Ahbâru’l-ârifîn* ve *el-Cüz*’dür. Bu eserlerin hiç birisi günümüze kadar ulaşmamıştır.³⁹

³⁷ Yâkût, a. g. e, I, 328.

³⁸ el-İsnevî Cemâlüddîn Abdurrahîm b. el-Hasan, *Tabakâtü’ş-şâfi’iyye*, (thk. Abdullâh Muhammed Cuburi), Riyâd, Dârü’l-ulûm, 1981, I-II, II, 65; el-Fârisî Ebü’l-Hasen Abdûlgâfir b. İsmail (451 / 529-1068 / 1134), *el-Halkatü’l-ülâ min târihi Nisâbûr / el-Müntehab mine’s-siyâk*, (nşr. Muhammed Kazım el-Mahmûdî), Kum, Cemâatü’l-müderrişîn, 1982, 26; Sem’ânî, a. g. e, I, 267; Zehabî, *Şîyer*, XVII, 544; a. mlf., *Târih*, XXIX, 244, 245; İbnü’l-Esîr, *Lübâb*, I, 113; Safedî, *el-Vâfi*, III, 322.

³⁹ Zehabî, a. g. e, XXIX, 245; Bağdatlı İsmâîl Paşa, *Hediyetü’l-ârifîn*, II, 65; Kettânî, a. g. e, 170.

10. Ebü'l-Vefîd el-Hasan b. Muhammed b. Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed ed-Derbendî el-Belhî el-Muhaddis es-Sûfî eş-Şeyh el-Hâfız el-Cevvâl el-İmâm (v. 456 / 1064)

Ebû Katâde künyesiyle tanınmaktadır. Hadis için rihlet eden muhaddislerden idi. Hadis'te hâfız, imâm ve sadûktur. Ancak bazı muhaddisler onu kötü hâfızalı (radfû'l-hıfz) biri olarak cerhetmişler.⁴⁰ Çok sayıda hadis hıfzettiği ve rivayet ettiği bilinmektedir. Hadis için Mâverâünnehr'den İskenderiyye'ye kadar seyahat etmiştir. Buhâra'da Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Hâfız Guncâr ve tabakasından, Bağdâd'ta Ebü'l-Hüseyn b. Bişrân ve tabakasından, Dimaşk'ta eş-Şeyhü'l-'Afif Abdurrahmân b. Ebû Nasr et-Temîmî ed-Dimaşkî, Nisâbûr'da Ebu Zekeriyya Yahyâ el-Müzekkî, Ebû Bekir el-Hîrî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Yahyâ b. Abdülcebbâr es-Sükrî el-Bağdâdî, Ebü'l-Kâsım el-Hasan b. Muhammed el-Enberî, Basra'da Ebû Ömer el-Hâşimî, Mısır'da Ebû Abdullâh b. en-Nazîf el-Ferrâ, Belh'te Ali b. Ahmed el-Hüzâî, Herât'ta Kâdî Ebû Mansûr el-Ezdî ve Astarabâz'da Bündâr b. Muhammed'den hadis rivayet etmiştir. ed-Derbendî, yukarıda isimleri zikredilen râvilerden başka, Ebü'l-Kâsım b. Yesâr el-Cüveyrî, Ebû İsâ b. Şâzân, Ebü'l-Kâsım el-Hurfî ve bir çoklarından hadis nakletmiştir. Ondan da Ebû Bekir el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Ali el-Haddâd, Abdülazîz el-Kettânî, Ebû Abdullâh el-Ferâvî, Abdülmün'im b. el-Kuşeyrî, Ebû Abdullâh Muhammed b. el-Fadl el-Fezârî ve Ebü'l-Kâsım Zâhir b. Tâhir eş-Şehhâmî rivayette bulunmuşlardır. Ebû Abdullâh Ğancâr, ed-Derbendî'ye, hadis tarihi hakkında yazdığı *Târih* kitabından ders vermiştir. Bazıları, onun hadisi iyi bilmediğini iddia etse de, kendisinin sadûk ve çok hadis rivayet eden birisi olduğunu belirtmişlerdir. ez-Zehabî'nin yazdığına göre İbn Asâkir, Ğâfir el-Fârisî'nin, ed-Derbendî hakkında aşağıdaki sözleri söylediğini nakletmiştir: “O (ed-Derbendî), muhaddis ve sûfidir. Hadis için bir çok ülkeleri dolaşmıştır. Çok sayıda müsned ve garib hadis hıfzetmişti”. Hicrî 456 senesinin Ramazan ayında Samerkand'ta vefat etmiştir.⁴¹

⁴⁰ İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, V, 242, 243.

⁴¹ Fârisî, a. g. e, 279; Yâkût, a. g. e, II, 449; Zehebî, a. g. e, XXX, 393, 394; a. mlf., *Tezkira*, III, 1055, 1056; a. mlf., *el-Mu'in fi tabakâti'l-muhaddisîn*, (thk. Hemmâm Abdürrahim Said), Ammân, Dârü'l-Fürkân, 1984, 132; Suyûtî, *Tabakâti'l-hüffâz*, 436.

11. Ebü'l-Fadl Şâbân b. el-Hacc b. Melkân el-Müezzîn eş-Şîrvânî es-Sûfî (v. 494 / 1101).

Azerbaycan'ın Şîrvân⁴² bölgesinden olup, ilk hadis tahsilini burada almış, sonradan Nîsâbûr'a yerleşmiştir. Hadis'te imâm derecesine ulaşmış, zâhid, sâlih ve fazilet sahibi bir alim idi. Hadis için bir çok kez rihlet etmiştir. Meşhur muhaddislerle görüşmüş ve onlardan hadis ilmini en iyi şekilde öğrenmişti. Hadis ilmine vâkıf olmasından dolayı, râviler onun güvenilirliği konusunda ittifak etmişlerdir. Şîrvân'da Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Ali el-Feddâd, Âmul'da Ebû Bekir et-Taberî ve Nîsâbûr'da Fatıma bint ed-Dekkâk'tan hadis rivayet etmiştir. Ayrıca, Hakim en-Nîsâbûrî ve İbn Bâmeveyh'in öğrencilerinden ve bunlarla beraber bir çok kişiden hadis rivayetinde bulunmuştur. Taberistan'da Kâdî Ebû Leylâ Bündâr b. Muhammed el-Basrî'den fıkıh dersleri aldı. İsimleri geçen memleketleri dolaştıktan sonra, tekrar memleketi Şîrvân'a dönmüş ve burada hadis rivayetine devam etmiştir. Şîrvânlılar, eş-Şîrvânî'nin ilminden çok yararlanmıştı. Hicrî 494 senesinin Şâbân ayında vefat etmiştir.⁴³

12. Ebû Bekir Ahmed b. Cerîr b. Ahmed b. Hamîs es-Selmâsî (H. V. asır)

Azerbaycan'ın Selmâs şehrendendir. Tahric ettiği *Hadîsü Ebî Ali el-Hüseyn b. Muhammed b. Yûsuf el-Lihyânî* adlı eseri vardır. Bu eser Zâhiriye kütüphanesinde 59 numarada bulunmaktadır. Bu alim hicrî V. asırda yaşamıştır.⁴⁴

13. Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Ali b. Muhammed b. Hasan b. Bistâm et-Tebrîzî eş-Şeybânî el-Hatîb İmâmü'l-luğa (421 / 502 - 1030 / 1109)

Azerbaycan'ın meşhur nahivcilerinden idi. Hicrî 421'de Tebrîz'de doğdu. Sika bir râvi idi. Ebü'l-Fetih Süleymân b. Eyyub er-Râzî'den hadis dinlemiştir. Hadis için Bağdâd, Şâm, Mısır ve diğer bölgelere rihlet etmiştir. Hadis ilmini esasen Süleyman b. Eyyub er-Râzî'den öğrenmişti. Şâm'da

⁴² Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, III, 339.

⁴³ İsnêvî, a. g. e, II, 103, 104; es-Sübki Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhab b. Ali b. Abdülkafi (v. 771 / 1370), *Tabakâtü's-şâfi'îyyeti'l-kübrâ* (thk. Mahmud Muhammed Tanahi), Kahire, 1964, I-X, V, 10; Fârisî, *Halka*, 395.

⁴⁴ Kettânî, a. g. e, s. 163.

Ebü'l-Kâsım 'Ubeydüllâh b. Ali er-Rikkî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed es-Seyyârî'den rivayette bulunmuştur. Kendisinden Ebû Bekir el-Hatib el-Bağdâdî, Hâfız Ebü'l-Fadl Muhammed b. Nâsır es-Selâmî, Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. el-Hıdır el-Cüvâligî, Bağdâd'ta Ebü'l-Hasan Sa'dü'l-Hayr b. Muhammed b. Sehl el-Endelüsî, Merv'de Ebû Tâhir b. Muhammed b. Abdullâh es-Sencî hadis rivayetinde bulunmuşlardır. Aynı zamanda bir çok kişi kendisinden hadis rivayetinde bulunmakla beraber, et-Tebrîzî'nin talebesi de olmuştur.⁴⁵ Hadis dalında telif ettiği *Tehzîbü ğarîbi'l-hadis* eseri Leiden kütüphanesi 46 numarada muhafaza edilmektedir. Bu eser 1907'de Salih Ali ve 1913'te Muhammed Bedrüddin en-Nes'ânî tarafından Kahire'de neşredilmiştir. Ayrıca yine hadis ilmine ait *Tehzîbü'l-islâh* eseri günümüze kadar gelmemiştir. Tefsirle ilgili kaleme aldığı dört ciltlik *el-Mulahhas fî i'râbi'l-Kur'an* ve *Tefsîrû'l-Kur'an*, arap edebiyatına dair *Şerhü müallakâti's-seb'a*, *Şerhü Dîvânî'l-Mütenebbî*, *Şerhü kasâidi'l-aşr* ve *el-Kâfi fî 'ilmi'l-arûd ve'l-kavâfi* isimli eserleri vardı.⁴⁶ Bu eserlerle beraber, et-Tebrîzî'nin bir çok eserlerinin var olduğu da klasik kaynaklarda belirtilmektedir. el-Hatib et-Tebrîzî, nahiv ilmini Ebü'l-A'lâ' el-Me'arrî'den öğrenmişti. Bağdâd ediplerinin şeyhi makamına ulaşmış ve hicrî 502 senesi Cemâziyelâhir ayında seksen bir yaşında vefat edene kadar, Nizamiye medresesinde ders vemeğe devam etmiştir.⁴⁷

14. Ebû Hafs Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed b. 'Ammüveyh es-Sühreverdî et-Teymî el-Bekrî eş-Şâfi'î el-Muhaddis el-'Âlim el-Kudve es-Sûfi ez-Zâhid eş-Şeyh, Şeyhülislâm, Sâhibü'l-'Avârif (455 / 532 – 1063 / 1138)

Hicrî 455 senesinin Receb ayında doğdu. Tevhid ehlinin örnek insanlarından (kudvetün) ve ariflerin şeyhi idi. Hadiste sadûk ve nebîl dereceleri ile tavsîf edilmiştir. Ebû Bekir es-Siddîk (r. a)'ın soyundandı. Genç yaşlarında Bağdâd'a gelmiştir. Burada Ebü'l-Muzaffer Hîbetüllâh b. Ahmed eş-Şiblî'yle görüşmüş ve ondan hadis rivayet etmiştir. Aynı zamanda, amcası Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî'den fıkıh ve hilâf ilmini

⁴⁵ Yâkût, a. g. e, II, 13; Sem'ânî, a. g. e, I, 446, 447; İbnü'l-Esîr, a. g. e, I, 206.

⁴⁶ Brockelmann, *GAL*, I, 331; a. mlf, *GAL (Suppl.)*, I, 35, 172, 180, 452, 492; Ziriklî, *el-A'lâm*, IX, 197; Sezgin, *GAS*, II, 48, 51, 52, 54, 71, 107, 112, 135, 231, 439, 495, 555, IX, 86, 115, 175.

⁴⁷ İbnü'l-'Îmâd, a. g. e, VI, 9, 10; Mârûf Nâcî, *'Urûbe*, 255, 256.

öğrendi ve ondan hadis rivayet etti. Ayrıca Ebü'l-Feth İbnü'l-Battî, Huzeyfe b. el-Hâterâ, Ebü'l-Fütûh et-Tâî, Ebü Zür'a Tâhir b. Muhammed b. Tâhir el-Makdîsî, Ma'amer b. el-Fâhir, Ahmed b. el-Mukarrab, Yahyâ b. Sâbit, Ebü Muhammed Rızkullah b. Abdülvehhâb et-Temîmî ve Ebü'l-Hüseyin 'Âsım b. el-Hasan b. 'Âsım el-Kerhî, Nasr b. Nasr el-Ukberî ve Abdülvehhâb b. Muhammed es-Sâbûnî'den de hadis almıştır. Irak fakîhi olan Ebü'l-Kâsım b. Fadlân ve Ömer b. Ebü'l-Hasan el-Bistâmî'den de hadis dinlemiştir. Kendisinden İbnü'n-Nablûsî, Zahîrüddîn Mahmûd ez-Zencânî, Ebü'l-Ğanâim b. 'Allân, Ebü'l-Ferec İbnü'z-Zeyyin, Ebü İshâk İbnü'l-Vâsîfî, Ebü'l-Me'âlî, el-Eberkûhî, er-Raşîd b. Ebü'l-Kâsım, el-Fahr b. Asâkir, eş-Şems b. eş-Şîrâzî, Kâdî el-Hanbelî, İbnü'd-Dübeysî, İbnü Nukta, ez-Zekî el-Birzâlî, İbnü'n-Neccâr ve bir çokları hadis rivayet etmişlerdir. Ayrıca, ed-Dübeysî'den fıkıh öğrenmiştir.⁴⁸ Birçok kes hacca gitmişti. Döneminin dil, hâl, ilim ve amel cihetinden zirve şahsiyetlerinden idi. Zamanını ibadet ve vaaz vererek geçiriyordu. Telif ettiği eserler çok yararlı idi. Halife en-Nâsir li Dînillâh, onunla ilgilendi, onu bir çok beldeye irşad için gönderdi ve o, bu görevinde başarılı oldu. Sonradan kör olmasına rağmen ilmî faaliyetlerinden hiç geri durmadı, bu haliyle hacca bile gitti. Vefat edene kadar da bu hizmetinden yılmadı.⁴⁹ Tasavvuf ilminin erbabından sayılmaktaydı. İnsanlar, bu konuda, ondan fetva istemek için, mektuplar gönderiyordu. Bir kişi ona şöyle bir mektup yazmıştı: “Şeyhim, ben ameli bıraktım ve batıl işlerin içine daldım. İyi bir amel işlediğimde ise gururum bana galip geliyor. Bunlardan hangisini tercih edeyim: ameli mi, gururumu mu?” es-Sühreverdi ona bir cevap yazdı: “Amellerine devam et, gururun için de Allâh'tan af dile!” Azerbaycan'a da hadis için seyahatlarda bulunan ve hadis ilimlerinde, özellikle de isnâd konusunda otorite olan İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî,⁵⁰ es-Sühreverdi hakkında aşağıdakileri söylemiştir: “Ebü Abdullâh es-Sühreverdi kendi zamanında hakikat ilminin şeyhi idi. Müridlerin terbiyesinde örnek bir şahsiyetti. Devamlı olarak halk için dua ve sena ediyordu. Hayatının

⁴⁸ Sem'ânî, a. g. e, III, 341; İbnü'l-İmâd, a. g. e, VII, 268; İbnü'n-Nukta Ebü Bekir Muhammed b. Abdülgânî el-Bağdâdî (v. 629 / 1232), *et-Takyîd li-ma'rifeti ruvâti's-sünen ve'l-mesânîd*, (thk. Kemal Yusuf Hût), Beyrut, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1988, 398, 399; İbnü'l-Esîr, a. g. e, II, 158; Zehebî, *Târîh*, XXII, 374; Kettânî, a. g. e, 365.

⁴⁹ İsnevî, a. g. e, II, 63, 64.

⁵⁰ Sâmi es-Sakkâr, “İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî”, *DİA*, XXI, 169.

sonlarına doğru görme kabiliyetini kaybetmiş, lakin ders vermeği hiç bırakmamıştı". Ünlü tarihçi İbn Hallikân da, onun hakkında övgüyle bahsetmiş ve: "Bağdâd şeyhlerinin şeyhi idi. Devamlı olarak vaaz ettiği bir meclisi vardı ve bu sohbetlere bir çok kişi katılıyordu. Konuşma yeteneği de güzeldi" demişti.⁵¹

es-Sühreverdî bir çok eser yazmıştı. Bunlardan en meşhurları tasavvufa dair olan 'Avârifü'l-me'ârif ve felsefe konularını içeren *Keşfü'l-fedâihi'l-yünânîyye ve reşfün'n-nesâihi'l-imâniyye* kitabıdır.⁵² 'Avârifü'l-me'ârif, isnadlı hadis içeren tasavvuf kitabı olup, muhaddislerin kırâat ve rivayetini yaptığı bir eserdir. Basmaları:

a) Gazzalî'nin *İhyâ'*sının hâmişinde: Bûlâk-1289, 1306, 1312.

b) Kâsım Ensârî'nin tahkîki ile 1985 yılında Tahran'da.

c) Muhammed b. Ahmed b. Abdullâh Habbâz ise bu kitabı Türkçe'ye terceme etmiştir.⁵³

Bununla birlikte hadise dâir *Meşyeha* adlı bir eseri vardı.⁵⁴ Ayrıca Ebû Zür'a el-Makdisî'den, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezid İbn Mâce'nin *Kitâbü's-sünen*'ini çok sahîh bir şekilde rivayet etmiştir. Bütün bunlarla beraber *Sahîh-i Buhârî*, *Müsnedü 'Abd b. Hümejd* ve *Sünenü'd-Dârimî* gibi hadis konusunda yazılmış temel kaynakları da, sahîh bir şekilde rivayet eden râvilerdendir.⁵⁵

Hicrî 532 senesinin Rebülevvel ayının sekizi Bağdâd'ta vefat etmiştir.⁵⁶

Biz, bu çalışmamızda İslam'ın ilk dönemlerinde yaşamış olan bazı Azerbaycanlı muhaddislerin hayatları, eserleri, hadis ilmine katkı sağlamak için yaptıkları seyahatleri, hoca ve talebeleri hakkında olan bilgileri bir araya getirdik. Bundaki amacımız, günümüze kadar kitapların sayfalarında saklı kalan bu alimleri ilim dünyasında takdim etmek ve tanıtmaktır. Burada şunu da belirtmemiz gerekiyor ki, bu dönemlerde yetişmiş olan muhaddislerin sayısı yukarıdakilerle sınırlı değildir. Hicrî I, II, III, IV, V yüzyıllarda

⁵¹ İbnü'l-İmâd, a. g. e, VII, 268, 269.

⁵² Brockelmann, *GAL*, I, 569, 570; a. mlf, *GAL (Suppl.)*, I, 788, 789.

⁵³ Yazması için bk: Zettânî, a. g. e, 365.

⁵⁴ Kettânî, a. g. e, 298.

⁵⁵ İbnü'n-Nukta, a. g. e, 399.

⁵⁶ Sem'ânî, a. g. e, III, 341; İbnü'l-İmâd, a. g. e, VII, 270; İbn Kâdî Şühbe Ebû's-Sıdk Takiyyüddîn Ebû Bekir b. Ahmed ed-Dımaşkî (v. 851 / 1447), *Tabakâü's-ş-şafi'iyye*, (tsh. Hâfız Abdülhalîm Hân), Beyrut, Âlemü'l-kütüb, 1987, I-IV, II, 81; Kettânî, a. g. e, 299.

Azerbaycan'dan çok sayıda muhaddis çıkmıştır. Bu alimlerin hadis ilmindeki yerleri araştırılmalı ve ne gibi ilmi özelliklerinin olduğu gün yüzüne çıkarılmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

BABANZADE, Bağdatlı İsmâil Paşa (v. 1338 / 1920), *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-müsannifin*, Tahran, 1967, I-II.

el-BAĞDÂDÎ, el-Hatîb Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit (v. 463/1071), *Târîhü Bağdâd*, Beyrut, t. y., Dârü'l-Fikr, I-XVIII.

el-BERDÎCÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hârûn b. Ravh (v. 301 / 915), *Tabakâtü'l-esmâi'l-müfredede mine's-sahâbe ve't-tâbi'in ve'l-ashâbi'l-hadis*, Dimaşk, Daru't-tallâs, 1987.

BROCKELMANN, Carl., *Geschichte Der Arabischen Litterature (GAL)*, Leiden, E. J. Brill, 1943, I-II.

-----, *Geschichte Der Arabischen Litteratur (GAL, Erster Supplementband)*, Leiden, E. J. Brill, 1943, I-II.

CEZZÂR, Fikrî Zekî., *Medâhilü'l-müellifin ve'l-a'lâmi'l-'arab hattâ 'âm 1215 hicrî*, Riyad, Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1991, I-II.

ÇAKAN, İsmâil L., "Berzeî", *DİA*, 1991, V.

EBÜ'Ş-ŞEYH, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer (v. 369 / 979), *Tabakâtü'l-muhaddisîn bi-İsbâhân ve'l-vâridîne 'aleyhâ*, (thk. Abdülgaffâr Süleyman Bündârî ve Seyyid Kesrevî Hasan), Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1987.

el-FÂRİSÎ, Ebü'l-Hasen Abdülgâfir b. İsmail (451 / 529-1068 / 1134), *el-Halkatü'l-ülâ min târihi Nisâbûr / el-Müntehab mine's-siyâk*, (nşr. Muhammed Kazım el-Mahmûdî), Kum, Cemâatü'l-müderrişîn, 1982.

el- HALİLÎ, el-Kazvînî Ebu Ya'lâ el-Halîl b. Abdullâh b. Ahmed (v. 446 / 1054), *el-İrşâd fî ma'rifeti 'ulemâi'l-hadis*, (thk. Muhammed Saîd b. Amr İdrîs), Riyâd, Mektebetü'r-rüşd, 1989, I-III.

el-HAMEVÎ, Yâkût b. Abdullâh (v. 626 / 1229), *Mu'cemü'l-büldân*, Dârü'l-kitâbi'l-'arabî, Beyrut, t. y, I-V.

İBNÜ'L-ESÎR, İzzüddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed (v. 630 / 1232), *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*, Beyrut, Daru sadır, t. y, I-III.

İBN HACER, Ebü'l-Fazl Şehabüddin Ahmed. b. Hacer el-Askalânî (v. 852 / 1449), *el-Mu'cemü'l-müfehres / Tecrîdü esânîdi'l-kütübi'l-meşhûre*

ve'l-eczâi'l-mensûre, (thk. Muhammed Şekûr Meyâdîni), Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1998.

İBN HAYR, Ebû Bekir Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbilî (v. 575 / 1179), *Fehrese*, (nşr. Franciscus Codera, J. Ribera Tarrago), Kahire, Mektebetü'l-hancî, 1997.

İBNÜ'L-İMÂD, Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed Ebü'-Felâh (v. 1089 / 1679), *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbârî men zeheb*, (thk. Abdülkadir Arnavut ve Mahmut Arnavut), Beyrut, Dâru İbnü'l-Kesîr, 1986, I-VIII.

İBN KÂDÎ ŞÜHBE, Ebü's-Sıdk Takiyyüddîn Ebû Bekir b. Ahmed ed-Dımaşkî (v. 851 / 1447), *Tabakâtü's-şâfi'iyye*, (tsh. Hâfiz Abdülhalîm Hân), Beyrut, Âlemü'l-kütüb, 1987, I-IV.

İBN KULEYB, el-Heyssem eş-Şâşî (v. 335 / 946), *el-Müsned*, (thk. Mahfuzurrahman Zeynullah), Medine, Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem, 1990, I-III.

İBN NÂSIRUDDÎN, Ebû Bekir Şemsüddîn Muhammed b. Abdullâh (v. 842 / 1438), *Tevdihü'l-müştebeh fî dabtî esmâi'r-rüvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm*, (thk: Muhammed Nuaym el-Arksûsî), Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1993, I-X.

İBNÜ'N-NEDÎM, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk (v. 385 / 995), *el-Fihrist*, (thk. Rıza Teceddüd), Tahran, 1971.

İBNÜ'N-NUKTA, Ebû Bekir Muhammed b. Abdülgânî el-Bağdâdî (v. 629 / 1232), *et-Takyîd li-ma'rifeti ruvâti's-sünen ve'l-mesânîd*, (thk. Kemal Yusuf Hût), Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1988.

el-İSNEVÎ, Cemâlüddîn Abdurrahîm b. el-Hasan (v. 772 / 1370), *Tabakâtü's-şâfi'iyye*, (thk. Abdullâh Muhammed Cuburi), Riyâd, Dâru'l-ulûm, 1981, I-II.

KEHHÂLE, Ömer Rıza., *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimu müsannifi'l-kütübi'l-'arabiyye*, Beyrut, Dâru'l-ihyâi't-türâsi'l-'arabî, 1957, I-VIII.

el- KETTÂNÎ, Muhammed b. Cafer., *Hadis Literatürü (er-Risâletü'l-müstatrefe li beyâni meşhûri kutubi's-sünneti'l-müşerreffe)*, (trc. Yûsuf Özbek), İstanbul, İz Yayıncılık, 1994.

Ed: MUSEVÎ, Kâzım Bocnurd., *Dâireti'l-Me'ârif-i Büzürg-i İslâmî*, Tahran, 2001, I-XI.

NÂCÎ, Mârûf., *'Urûbetü'l-'ulemâi'l-mensûbîn ilâ büldâni'l-'acemiyye*, Bağdat, 1976-1978, I-III.

er-RÛDÂNÎ, el-Mekkî Muhammed b. Süleyman Ebû Abdullâh Şemsüddin (v. 1094 / 1683), *Sılatü'l-halef bi-mevsûli's-selef*, (thk. Muhammed Hacci), Beyrut, Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.

es-SAFEDÎ, Ebü's-Safâ Selâhüddîn Halîl b. Aybek b. Abdullâh (v. 764 / 1363), *Kitâbü'l-vâfi bi'l-vefeyât*, Beyrut, 1981, I-XXII.

es-SAKKÂR, Sâmî., “İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî”, *DİA*, 2000, XXI.

SANDIKÇI, Kemal., *İlk üç asırda İslâm coğrafyasında hadis*, Ankara, DİB, 1991.

es-SEM'ÂNÎ, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî et-Temîmî (v. 562 / 1167), *el-Ensâb*, Beyrut, Dârü'l-Cinân, 1988, I-V.

SEZGİN, Fuat., *Geschichte des arabischen schrifttums (GAS)*, Leiden, E. J. Brill, 1967-1984, I-IX.

es-SUYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr (v. 911 / 1506), *Tabakâtü'l-huffâz*, (thk. Ali Muhammed Ömer), Beyrut, Dârü'l-bühûsi'l-'ilmiyye, 1983.

es-SÛBKÎ, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhab b. Ali b. Abdülkâfi (v. 771 / 1370), *Tabakâtü'ş-şâfi'iyeti'l-kübrâ* (thk. Mahmud Muhammed Tanahi), Kahire, 1964, I-X.

ez-ZEHEBÎ, Ebû Abdullâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (v. 748 / 1348), *el-İber fî haberi men ğaber*, (thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglûl), Beyrut, Dârü'l-Kütütbi'l-'ilmiyye, 1985, I-IV.

-----, *el-Mu'in fî tabakâti'l-muhaddisîn*, (thk. Hemmâm Abdürrahim Said), Ammân, Dârü'l-Fürkân, 1984.

-----, *Kitâbü tezkirati'l-hüffâz*, 3. baskı, Beyrut, Dâru ihyâi't-turâsi'l-'arabî, 1956, I-V.

-----, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, (thk. Şuayb Arnavut), Beyrut, Müessesetü'r-risale, 1983, I-XXV.

-----, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, (thk: Ömer Abdüsselâm Tedmûrî), Beyrut, Dârü'l-kitâbi'l-'arabî, I-XLIX, 1991-2000.

ZİRİKLÎ, Hayrüddîn, *el-A'lâm: Kâmuşu terâcimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, Kahire, Matba'atu kustasus, 1954, I-X.